

UN NOU TOPONIM DIN DACIA SUPERIOR: *BASSIANA*

CONSTANTIN C. PETOLESCU*

Rezumat: O inscripție funerară descoperită în anul 2008 la Doliche (Commagena, în provincia romană Syria) menționează un militar din legiunea XIII Gemina, *ex provincia Dacia Sup(eriore) ter(i)i(torio) Bassiana* (v. *infra*, note 1). Autorul acestei note încearcă a recunoaște acest toponim în indicația ce succede numelui dedicantului unei inscripții de la Ampelum (*infra*, nota 9), *Marinus Marian(i), Bas(siana)*. Acest toponim poate deriva din numele unui întemeietor, un oarecare *Bassus*, care poate fi dedicantul unei inscripții de la Germisara (v. nota 12).

Cuvinte cheie: Doliche, Bassiana, Dacia Superior, legio XIII Gemina.

În anul 2008, în cursul săpăturilor de la Duluk, în Turcia (anticul *Doliche*, în Commagena de pe Eufrat, provincia romană Syria Coele, locul cunoscutului sanctuar al lui Iupiter Optimus Maximus Dolichenus), s-a descoperit o stelă funerară de calcar; dimensiuni: 1,54 × 0,485 (-0,415) m. În registrul sculptural este reprezentat defunctul, ținând în dreapta un vas, iar în stânga o cunună; în registrul inferior este gravată inscripția (lectura editorilor)¹:

*D(is) M(anibus)
et secur(itati) (a)ete(rnae) (?)
et [qui]eti.
A[- - -]s
5 Vitalis
ex provinc-
ia Dacia Sup(eriore)
ter(r)i(torio) Bassia-
na, vixit an
10 nis XXIII;
Aur(elius) Valeri-
anus, dupla(rius) leg(ionis)
XIII c(o)ho(rtis) III frat(ri)
carissimo
15 [f(aciendum) sau p(onendum)] c(uravit).*

* Institutul de Arheologie „Vasile Pârvan” al Academiei Române, București; e-mail: ccpetolescu@yahoo.fr

¹ Margherita Facella, Michael A. Speidel, *From Dacia to Doliche (and back). A new Gravestone for a Roman Soldier*, în *Asia Minor Studien*, Band 64: Von Kummuh nach Telouch. Historische und archäologische Untersuchungen in Kommagene. Dolichener und Kommagenische Forschungen IV, Bonn, 2011, p. 207-215.

Formula *D M* a fost gravată pe plinta dintre registrul figurat și câmpul inscripției. În r. 2, literele finale EIE continuau probabil pe cadrul din dreapta (care pare a fi aşchiat până în dreptul r. 8) cu literele ER sau chiar ERN (?). Gentiliul defunctului este întregit de editori *A[eliu]s*, dar el era desigur tot *A[ureliu]s*, precum cel al fratelui său mai mare. În r. 7-11 și 13, cuvintele despărțite prin frunze de iederă.

Aurelius Vitalis a murit la vârsta de 22 de ani, la doar câțiva ani după ce se înrolase; fratele său era însă soldat vechi, deoarece avea rangul de *duplarius*.

Autorii consideră că acești militari au ajuns în Orient cu o vexilație a legiunii XIII Gemina din Dacia, participantă la războiul cu parții al unui împărat roman, la începutul secolului al III-lea²; spre asemenea datare ar conduce gentiliul *Aurelius* purtat de cei doi frați, precum și lipsa *praenomen*-ului. Dar, contrar oricărei evidențe, editorii afirmă că *Bassiana*, locul de origine al defunctului, ar fi în Pannonia, unde se cunosc două localități cu acest nume³. Asemenea concluzie a atras deja reacția lui Fl. Matei-Popescu⁴.

Este vorba despre un nou toponim din Dacia Superior, atestat de epigrafia externă, precum *Ranisstorum*⁵ și *Ad Vatabos (Ad Batavos)*⁶. Originea lui trebuie să fie într-un antroponim, *Bassus*, cel al întemeietorului satului, precum atâtea în Dobrogea (*vicus Celeris*, ~ *Clementianensis*, ~ *Quintionis*, ~ *Scenopensis*, ~ *Secundini* etc.). Numele este format cu terminația adjectivală *-iana*, cum mai avem în Dacia *Blandiana*, *Largiana* și *Optatiana*⁷, iar la sud de Dunăre, pentru a cita doar două toponime celebre, *Romuliana* și *Ulpiana*. În sudul Dobrogei, antroponimul care ne preocupă intră se pare în componența unui toponim tracogetic, Βασσις διουα (Procopius din Caesarea, *De aedificiis*, IV, 11, 20)⁸.

Considerând posibilă explicația toponimului *Bassiana* printr-un antroponim, ne-a atras atenția o inscripție de la Ampelum, săpată pe o coloană de gresie nisipoasă⁹: *I(ovi) O(ptimo) M(aximo) / Comma/genorum [ae]/terno Ma^lrinus Ma/rian(us) Bas(sus) sacerdos I(ovis) / O(ptimi) M(aximi) D(olicheni) pro s(alute) s(ua) / suorumq(ue) o(mnium) vot(um) / V H (?)*. Pe o altă coloană, zeul este cinstit de trei preoți, care formau un colegiu¹⁰, așa cum apare în numeroase inscripții

² Am avea astfel cea mai recentă denumire a provinciei, *Dacia Superior*, după cea din diploma de la Drobeta din 179 (RMD II, 123 = AE, 1987, 843 = ILD, 46).

³ W. Tomaschek, RE III, 1899, col. 105.

⁴ Fl. Matei-Popescu, *Territorium Bassianae din Dacia Superior*, în volumul coordonat de Despina Măgureanu, Dragoș Măndescu, Sebastian Matei: *Archaeology: macking of and practice. Studies in honor of Mircea Babeș at his 70th Anniversary*, Pitești, 2001, p. 351-361. Încă în prezerumat, autorul conchide (p. 351): „In conclusion territorium Bassianae from the inscription discovered at Doliche is a community from Dacia Superior and non from Pannonia”.

⁵ IDRE II, 363 (= AE 1969-1970, 583).

⁶ IDRE II, 411 (= AE 1993, 1577 et 1996, 1540).

⁷ Fl. Matei-Popescu, *op. cit.*, p. 359.

⁸ *Fontes*, II, 1970, p. 473.

⁹ CIL III, 1301 a (= ILS 4298; IDR III/3, 298; CCID, 147).

¹⁰ CIL III, 1301 b (= ILS, 4299; IDR III/3, 299; CCID, 148).

dedicate zeului¹¹. Prezența individuală a preotului din inscripția de pe prima coloană ne face a crede că era străin de localitate; cel de-a treilea nume al său poate să indice mai degrabă locul de origine: Marinus Marian(i) *Bas(siana)*. Astfel, enigmaticul toponim ar putea fi localizat undeva în apropiere de Ampelum.

Într-adevăr, nu prea departe, la circa 20 de km în linie dreaptă, spre sud, este menționat un personaj de o certă notorietate, care închină în versuri originale o inscripție unei divinități a locului¹²:

[*Hanc ti]bi marmoreo caesam de monte d[icavi]
regina undarum, Nympha decus nemor[um]
[vo]to damnasti perfecto quem prece Bassus
Moenitae propter moenia Germisarae.*

Traducerea lui Th. A. Naum¹³:

„Tie, regină a apelor, Nimfă, podoaba pădurii,
Bassus, a căruia rugă tu le-ai primit bucuroși,
Ți-a dedicat, dintr-o stână de marmură, altarul acesta
Lângă Germisara ta de pe-ntăritele culmi”.

Este posibil ca acest *Bassus* să fie „moșul” care a dat numele satului *Bassiana*, centrul unui teritoriu rural, aflat undeva „aproape de Germisara”. În Dacia, asemenea organizare mai este întâlnită de două ori: într-o inscripție de la Sucidava menționând refacerea unui templu al zeiței Nemesis, de către *curiales territorii Suc(idavensis)*¹⁴; într-o alta, posibil un stâlp de hotar, descoperită în apropierea castrului de la Ilișua, în care este menționat un *terri[torium A]rcoba[darae]*¹⁵. O documentare mai bogată privește provincia Moesia Inferior¹⁶.

UN NOUVEAU TOPONYME DE DACIA SUPERIOR: *BASSIANA*

¹¹ C. C. Petolescu, *Prêtres de Jupiter Dolichenus dans l'armée romaine de Dacie*, în vol.: Annie Vigourt, X. Lorient, Agnès Bérenger-Badel, Bernard Klein (éd.), *Pouvoir et religion dans le monde romain, en hommage à Jean-Pierre Martin*, Paris, 2006, p. 461-467; M. Popescu, *Electrum*, 14, 2008, p. 118-128 (*non vidi*; vezi prezentarea din AÉ, 2008, 1160).

¹² CIL III, 1395 (= IDR, III/3, 239).

¹³ Vezi *Istoria României*, I, București, 1960, p. 438.

¹⁴ IDR II, 190 (= AÉ, 1960, 355).

¹⁵ Sorin Nemeti, Mihai Bărbulescu, EN 16-17, 2006-2007, p. 107-118 (preluată în AÉ, 2006, 1130); idem, *Latomus*, 69, 2010, p. 446-455; I. Piso, AMN, 43-44, 2006-2007, p. 163-166 (preluată în AÉ, 2007, 1190); C. C. Petolescu, CEPR XXIX, 2009 (consideră că Arcobadara, toponim dacic, centrul unui *territorium* rural, este diferit de *vicus* militar, care trebuie să se fi numit *Ad Tongros* = *Congri* menționat de Geograful anonim din Ravenna; vezi alte exemple: *Ad Pannonios*, *Ad Batavos*).

¹⁶ Vezi Fl. Matei-Popescu, *op. cit.*, p. 353 și urm. (dar *regio* era o organizare administrativ-polițienească, constând din *stationes* de *beneficarii consularis*, precum cele de pe Someș: C. Opreanu, AMN 31/I, 1994, p. 69-78; uneori, sub ordinele unui *centurio regionarius*: v. M. P. Speidel, *Regionarii in Lower Moesia*, ZPE 57, 1984, p. 185-188).

RÉSUMÉ

Une stèle funéraire mise au jour en 2008, à l'occasion des fouilles archéologiques de Doliché, en Commagène, fait mention d'un *A[ureliu]s Vitalis, ex provincia Dacia Sup(eriore) ter(i)i(torio) Bassiana*, dont l'inscription fut érigée par son frère, *Aur(elius) Valerianus, dupla(rius) leg(ionis) XIII c(o)ho(rtis) III* (*supra*, note 1). Selon les éditeurs, ces militaires sont arrivés en Orient à l'occasion d'une expédition contre les Parthes, au début du IIIe siècle; mais, contrairement à l'évidence du document épigraphique, ils considèrent que *Bassiana*, le lieu d'origine du défunt, serait en Pannonie, où on connaît deux localités de ce nom.

L'auteur de cet article propose de reconnaître ce toponyme dans l'indication qui succède au nom du dédicant d'une inscription d'Ampelum (CIL, III, 1301 a = ILS, 4298 = IDR, III/3, 298; *supra*, nota 9), *Marinus Marian(i), Bas(siana)*. Ce toponyme dérive évidemment de celui d'un ancêtre fondateur, un *Bassus*, qui pourrait être celui de l'inscription versifiée de Germisara (CIL, III, 1395 = IDR, III/3, 239; v. note 12).